

УДК 398.4:398.33](477.41/.42+476-12)

Надія КОВАЛЬЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1240-8308>

ЗВИЧАЙ ВИПРОВАДЖУВАТИ РУСАЛОК: ЛОКАЛЬНІ ФОРМИ ТА АРЕАЛ ПОШИРЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛІССЯ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІ¹

Розглядається троїцький звичай випроваджувати русалок з точки зору його локальних форм вияву та ареалів поширення на території Полісся України і Білорусі. За сукупністю обрядових дій виявлено відповідні варіанти звичаю та з'ясовано географію їх розповсюдження на південному сході Білорусі та у північно-східній частині Правобережного Полісся і північно-західній частині Лівобережного Полісся України.

Ключові слова: календарний звичай, троїцький цикл, випровадження русалок, Полісся України, Полісся Білорусі.

© Н. КОВАЛЬЧУК, 2018

Троїцький цикл свят тісно пов'язаний з перебуванням на землі русалок — душ людей, які померли за особливих обставин: передчасно, «не своєю смертю», в період троїцького тижня та ін. На значній території Полісся України і Білорусі троїцький цикл завершувався випровадженням русалок до місць їх постійного перебування.

Звичай випроваджувати русалок в науковій літературі достатньо відомий. Вивченню його структури і семантики присвячені праці Д.К. Зеленина [11], Л.М. Виноградової [2; 3; 15], С.М. Толстої [19], У.М. Сівідкого [18], на аналізі польових матеріалів з Полісся України, які стосуються уявлень про походження русалок і пов'язаних з ними обрядів, базуються дослідження Є.В. Єфремова [8; 9], К.М. Кутельмаха [13], В.В. Галайчука [4]. Проте, так і залишаються невизначеними кордони ареалу поширення обрядових дій, приурочених в традиційній календарній обрядовості поліщуків до дня відходу русалок. Зокрема, в наукових джерелах недостатньо відомостей стосовно географії їх поширення в північно-східній частині Правобережного та північно-західній частині Лівобережного Полісся України.

До 1986 року (коли сталася аварія на ЧАЕС) тільки в деяких селах згаданої території звичай випроваджувати русалок був зафіксований групою вчених Інституту слав'янознавства і балканістики Російської академії наук та українським етномузикологом Є. Єфремовим. Після аварії на ЧАЕС, яка спричинила деградацію всієї системи традиційної культури на значній території Полісся, відповідно із завданнями Національної програми мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи, було створено Історико-культурологічну експедицію Мінчорнобиля України, з часом реорганізовану в Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі ДНЦЗКСТК)² та

¹ Уперше стаття подана до друку в шостому випуску збірника наукових праць «Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні» (Мінськ). В цьому виданні публікується з доповненнями.

² З 1994 року — Історико-культурологічна експедиція Мінчорнобиля України (з 1996 року — Міністерства надзвичайних ситуацій України); з 2001 року — історико-етнографічна експедиція Центру захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій; з 2007 року — Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Міністерства надзвичайних ситуацій України (з 2012 року — Державного агентства України з управління зоною відчуження).

налагоджено систематичні комплексні польові дослідження, скеровані на вивчення і фіксацію явищ традиційної культури населення постраждалих територій. Протягом 1994—2018 рр. зібраний значний об'єм фактичного матеріалу, у тому числі й стосовно обрядовості троїцького циклу. Польові дослідження проводилися в середовищі переселенців із зони відчуження, безпосередньо в селах зони відчуження (до яких в перші роки після аварії повернулося декілька сотень мешканців-старожилів), а також в інших автентичних селах Полісся України. Матеріали про русальні традиції частково були опубліковані у згаданих працях К. Кутельмаха, Є. Єфремова, В. Галайчука. Виявленню локальних варіантів обряду «Проводи русалок» та схематичному окресленню ареалів їх поширення в північно-східній частині Правобережного Полісся України присвячена стаття Н. Ковальчук [12].

Мета цього дослідження — розглянути звичай випроваджувати русалок з точки зору його локальних форм прояву та ареалів поширення на території Полісся України і Білорусі.

Джерелами роботи стали, насамперед, польові матеріали з Полісся України, зібрані експедиціями ДНЦЗКСТК протягом 1994—2018 рр. [1], частково — польові матеріали, опубліковані в колективних працях: «Говірка села Машеве Чорнобильського району» [5]; «Говірки Чорнобильської зони» [6]; «Етнографічний образ сучасної України» [7]; польові матеріали з Полісся України та Білорусі в дослідженнях Л. Виноградової [2; 3; 15], С. Толстої [19], білоруські матеріали, представлені у фундаментальному колективному виданні «Традыцыйная мастацкая культура беларусаў» Т. Володіною і Т. Кухаронок [20], а також ті, що ввійшли до колективної монографії «Жаўруковая песня Радзімы...» [10] та до деяких наукових збірників Гомельського державного університету ім. Франціска Скорини [14; 16; 17].

Мережа населених пунктів досліджуваного регіону нерівномірна у зв'язку з обмеженою кількістю фактичних матеріалів з території Білорусі, які ми маємо, а також з недостатньою вивченістю Лівобережного Полісся України. Хронологічні рамки дослідження визначені 1940—1960-ми роками.

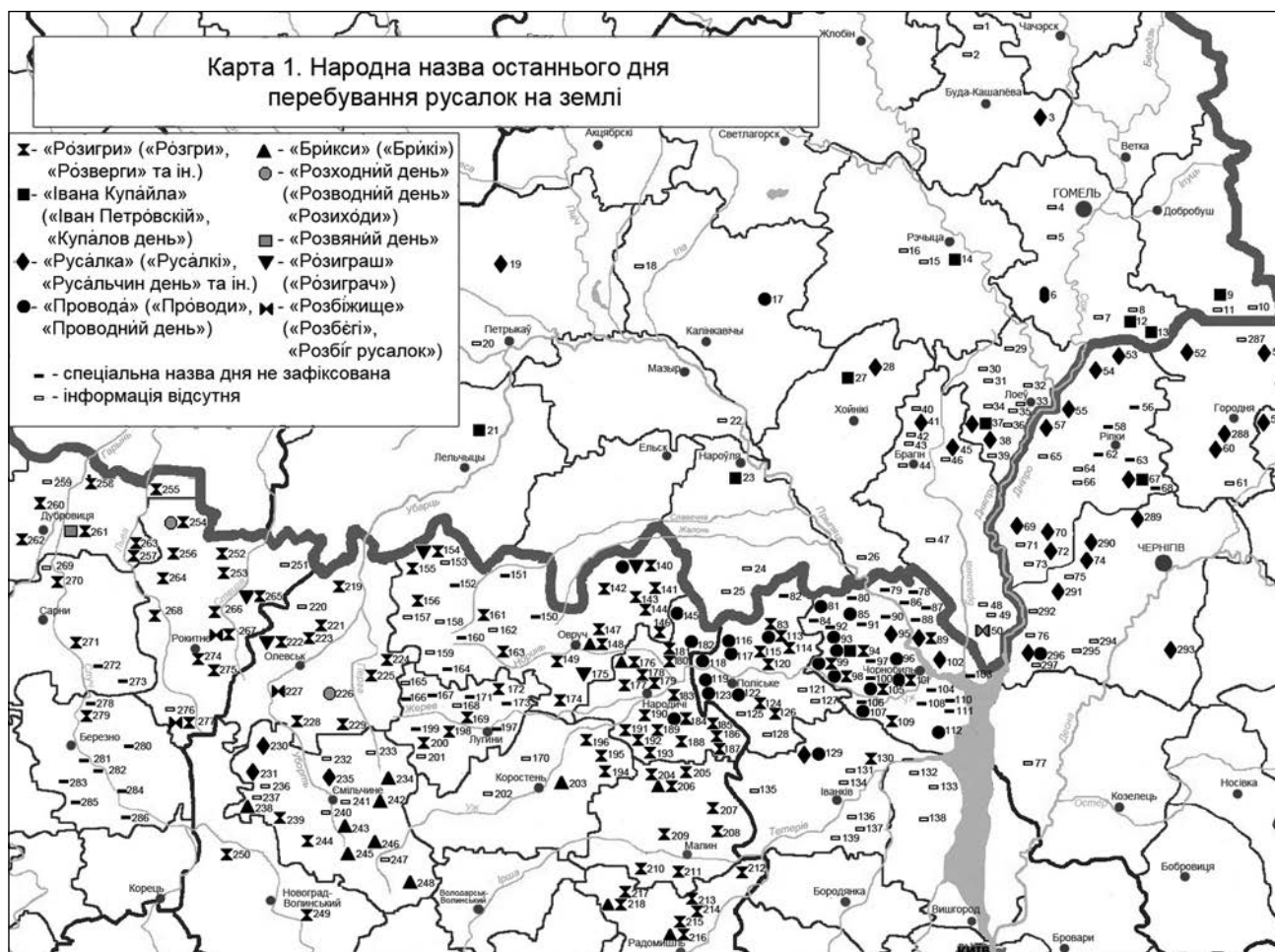
Останній день перебування русалок на землі — переважно понеділок (іноді вівторок), наступний за тро-

їцьким тижнем (*Русальний тиждень*³, а в східних і північних районах Гомельщини — *Граная неделя*). Народні назви цього дня відрізняються в межах досліджуваної території. А саме, на переважній частині Гомельського та у північно-західних районах Чернігівського Полісся поширені назви *Русалка*, *Русальчин день* (на Київському і Житомирському Поліссі такі назви зустрічаються вкрай рідко). У той же час, у північних районах Київського, Житомирського і Рівненського Полісся переважає назва *Розігри* в різних місцевих варіантах: *Розігри*, *Розігви*, *Розрігі*, *Розігра*, *Розери*, *Розріхи*, *Розвергі*, *Рози*. На півночі Київщини і суміжних районів Житомирщини виділяється ареал поширення назви *Провода* (*Проводи*, *Проводний день*). На півдні Житомирського Полісся має місце назва *Брикси* (*Брікі*)⁴. Простежуються мікроареали наступних назв: *Розіграш* (*Розігриш*, *Розіграч*) — у північних місцевостях Рівненського і Житомирського Полісся, *Розбіжище* (*Розбєгі*, *Розбіг русалок*) — у Рокитнівському р-ні Рівненської обл. Інші назви рідкісні — *Розходний день* (*Розіходи*, *Розводний день*), *Розвяний день*, вони зустрічаються у північно-західній частині досліджуваної території. У деяких південно-східних селах Гомельщини відхід русалок фіксується на свято *Івана Куп'яла* (*Іван Петрівські*, *Куп'алов день* — 7 липня за н. ст.). Поширення згаданих назв представлено на карті № 1.

З останнім днем перебування русалок на землі у багатьох місцевостях Середнього і Східного Полісся України, а також Східного Полісся Білорусі пов'язаний звичай випроваджувати русалок. За

³ Тут і далі народні терміни та висловлювання подаються курсивом.

⁴ Назва *Брикси*, ймовірно, виникла у зв'язку з місцевими уявленнями про специфічну поведінку русалок в останній день *Русального тижня* — танці, вибрикування, агресивну поведінку, втечу та ін.: «*Русалкі збираюца і йдуть — це уже Брикси. Справляють, виправляють їх*». «*Уже ці зілля збирають (що стояли весь тиждень в хаті. — Н. К.) і Брикси справляють*» (Велика Рача Рад. Ж.), «*Баба бачила як русалкі ходили на Брикси, саме їхній момент гульні і всегда боялися ми время цього*» (Мала Чернігівка Ов. Ж.), «*Боялися йти в поле на Брікі, шо русалкі вибрикують, тоді вони найлютішіє*» (Ласки Нрд. Ж.), «*Розбігаюца русалкі, да брикаюца, тікають, уходяць*» (Неділище Єм. Ж.), «*Казали, шо це вже русалкі розбігаюца да брикаюца*»...«*як молодьож танцюють, гуляють*» (Березники Єм. Ж.).

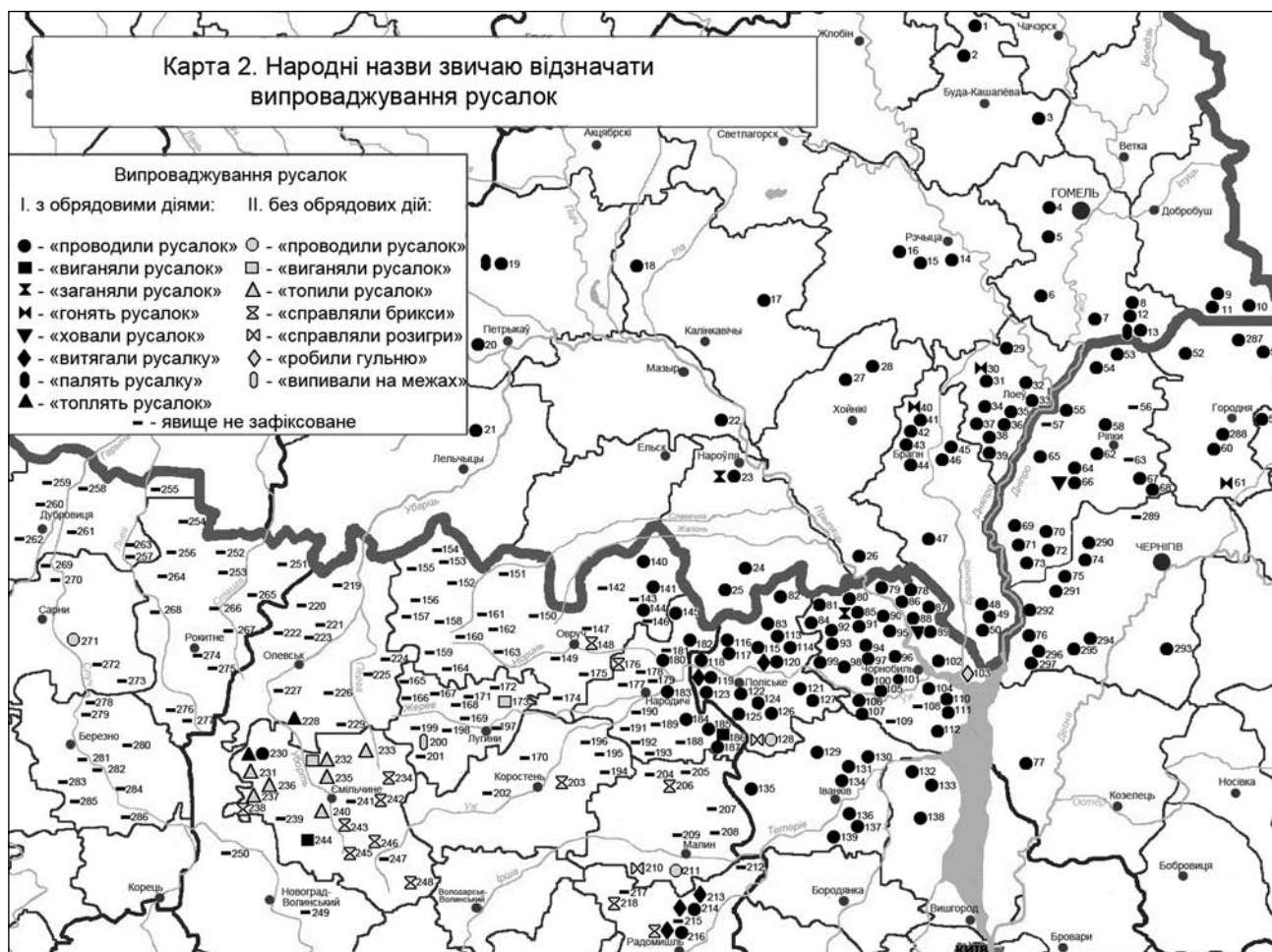

сукупністю окремих характерних ознак ми виявили два типи згаданого звичаю: I — з обрядовими діями, II — без обрядових дій. Обрядові дії, характерні для першого типу звичаю, мають неоднакові набори своїх структурних елементів і, здебільшого, їх самостійну територіальну локацію. Це стосується: назв обрядових дій; складу їх виконавців; ходу учасників до місця випроводжування русалок; способів створення ритуального шуму; участі персонажа, якого наряджали русалкою, і способів його рядження; виготовлення вінків, дій з ними і місця їх остаточного використання; виконання русальних пісень; місця розведення багаття; місця випроводжування русалок та виконуваних на ньому дій — перекидання через могили, водіння хороводів і кривого танцю, обхід кладовища чи поля, тріпання і підкидання вінків та ін.; втечі від русалок; форм обрядових безчинств; способів використання домашньої троїцької зелені.

Звичай відзначати випроводжування русалок з обрядовими діями мав спеціальні назви, які не-

рівномірно поширені на досліджуваній території: *проводили русалок* (і її варіанти: *заводили, вели, водили, виправляли, провозжали русалок (русалку)* і т. п.) — південні і східні райони Гомельської обл., північно-західні р-ни Чернігівської, північні р-ни Київської і деякі села Житомирської областей; *витягали русалку (вивозили русалок)* — вузько-локально в південно-східній частині Житомирського Полісся (Радомишльський р-н) і в північно-західній частині Київського Полісся (Поліський р-н); *гонять русалок* — вузьколокально на південному сході Гомельського Полісся (Лоевський і Брагинський р-ни); всі інші варіанти народних назв зустрічаються у вигляді окремих острівків: *палять русалку, заганяли русалок* — на Гомельщині, *виганяли (проганяли) русалок, топлять русалок* — на Житомирщині, *ховали русалок* — на Чернігівщині. Географія поширення назв представлена на карті № 2.

Обрядові дії відбувалися зазвичай ввечері: *надвечір, перед заходом сонця, як сонце заходить, як позаганяють корови*. Іноді вони продовжувалися до ночі або

здійснювалися вночі (Шырокае⁵ Б-Кош. Г., Річиця Чрн. К., Моценка та Ваганичі Гор. Ч.). На периферії ареалу поширення згаданих обрядових дій спорадично зустрічається обідня пора.

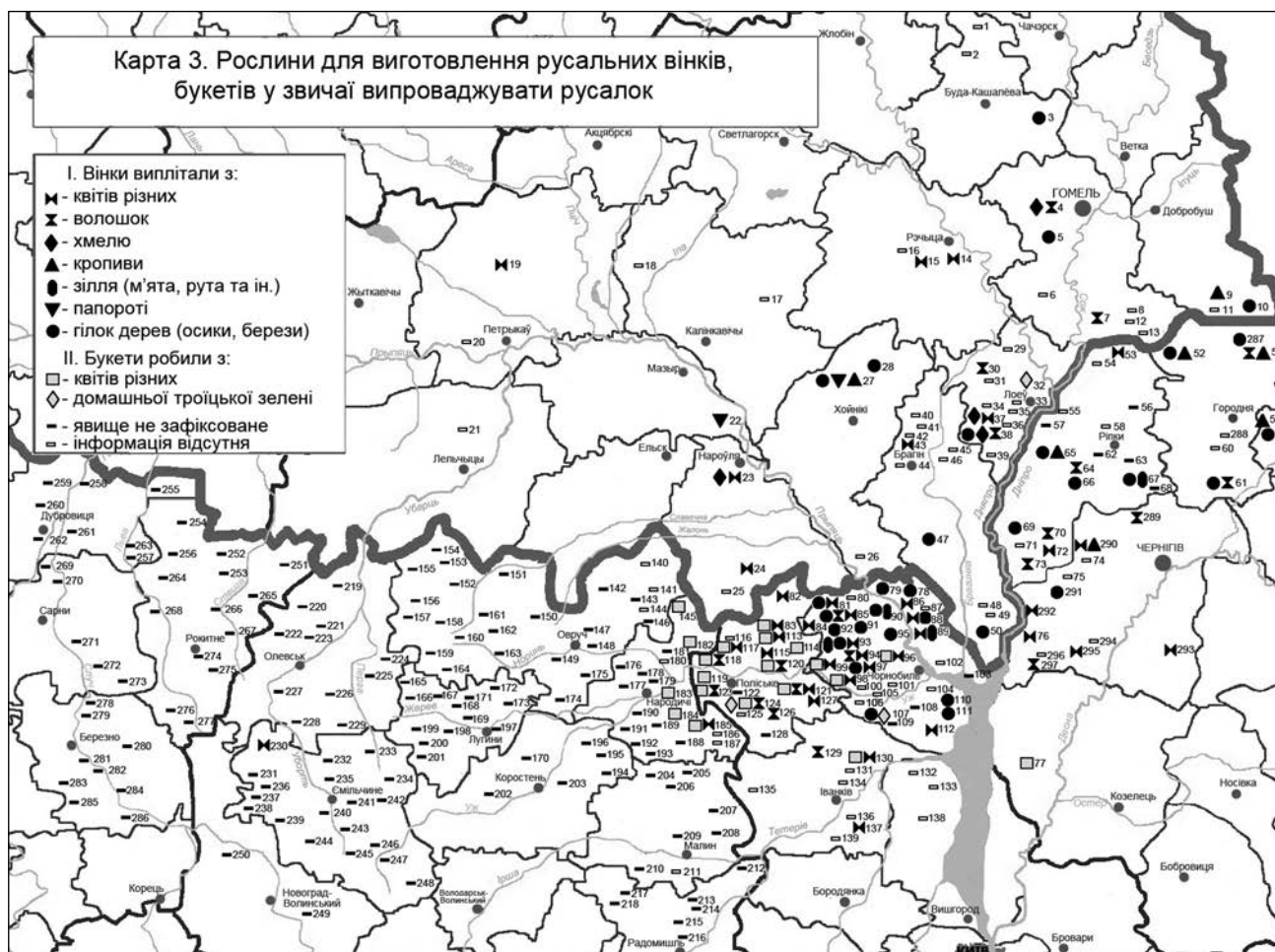
Заздалегідь виготовляли вінки, для плетіння яких найчастіше використовували польові квіти — таке правило зустрічається дисперсно. У північних р-нах Київського і північно-західних р-нах Чернігівського Полісся, а також у сусідніх південно-східних р-нах Гомельського Полісся спорадично прослідковується звичай виготовлять русальні вінки саме з волошок. У цих же районах Гомельщини часто використовували хміль. На значній частині досліджуваної території вінки скручували з гілок дерев — осики, берези (іноді — вишні, верби, дуба, липи, вільхи, в'яза). Використання гілок для виготовлення русальних вінків простежується у східних районах Гомельщини, а також у прилеглих до них крайніх північних райо-

нах Чернігівщини і Київщини. Іноді у вінки вплітали кропиву (деякі села північно-західних р-нів Чернігівщини та сусідніх Добруського і Хойницького р-нів Гомельщини), папороть (Мозирський, Хойницький р-ни), зілля — руту, м'яту тощо (група сіл у Чорнобильському і Ріпкинському р-нах). Географія поширення звичаю використовувати певні рослини для виготовлення русальних вінків представлена на карті № 3.

Вінків зазвичай виготовляли кілька, один одягали на голову, інші несли в руках. У Поліському р-ні і деяких прилеглих селах Народицького, Іванківського і Чорнобильського р-нів прийнято було зв'язувати також букети з квітів і зілля, а іноді — з домашньої трійської зелені (Карта № 3). Зустрічається правило нести на кладовище разом з вінками і букетами й домашню трійську зелень: «Знимали з хати кльо-на и все, і несуть на кладбіща»⁶ (Бобер Пол. К.), «Вінки плели із свіжої берези, а чоловікі несли бе-

⁵ З метою збереження автентичності звучання зберігається білоруське написання назв населених пунктів з території Полісся Білорусі.

⁶ У статті використані народні висловлювання переважно із польових записів автора. Фрагменти польових запи-

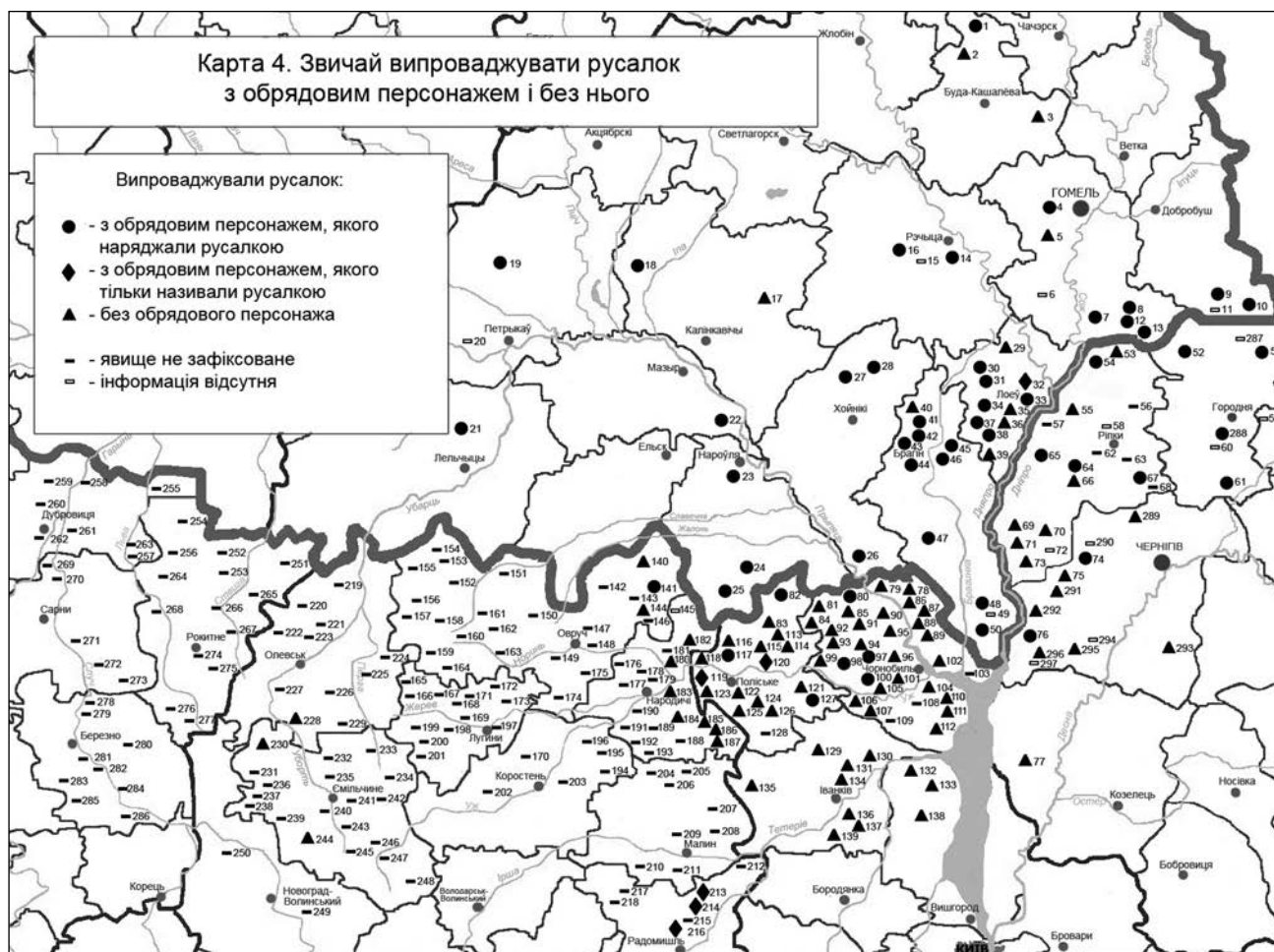
рези, які на Трійцю були под окнами» (Розсоха Чрн. К.), «Йшли на кладбище з квітками і з сухими гілочками з хати» (Пухове Пол. К.). Таке правило зафіксоване в деяких селах Поліського (Бобер, Пухове), Чорнобильського (Розсоха), Іванківського (Оране), Лоевського (Каїпень) р-нів.

Виконавцями обрядових дій могли бути або тільки молоді жінки, або старі жінки і діти, іноді тільки дівчата — згадані правила розповсюджені спорадично. Часто, щодо складу учасників, правила відсутні.

Під час ходи до місця, куди випроваджували русалок, учасники обрядових дій іноді розташовувалися впритул один до одного, створюючи у такий спосіб своєрідну «стіну», або йшли «ключем» (один за одним, взявшись за руки): «Всім селом, і стари і малиє (йшли. — Н. К.) под руки, рядами, один за одним через усе село» (Рудьки Чрн. К.), «Йшли колісь молодіци, од плоту до плоту такий рад, а ззаду ще один рад, і подспівували всі» (Річиця

сів інших збирачів позначені умовними скороченнями їх ініціалів.

Чрн. К.), «Ключем поберуца, радом ідуть через усе село» (Машеве Чрн. К.). Згадана форма ходи часто зустрічається у Чорнобильському районі, північних селах Поліського, іноді — в Іванківському, Брагінському і Речицькому р-нах. У групі північних сіл Чорнобильщини така хода супроводжувалася русальними піснями: «Туди йшли — русальне співали, а назад — вже застольніє» (Річиця Чрн. К.), «Як йшли на кладбища, співали веснянки і русалки, а вже як провели, побули на кладбищах, вийшли з кладбищ, уже шлі і співали всякіє песні» (Товстий Ліс Чрн. К.). Вдавалися також до різноманітних способів вигнання, відлякування русалок: плескали в долоні, стукали в заслінку від печі, били палицями по парканах: «Ідеш із того канца села, збираєца толока, і цю по плоту бах, бах, бах: «Русалочкі йдуть до дому!», — і бах, бах, бах палкаю по плотах, щоб всі русалкі на свої міста. Бо колись вони гоїдалися по плотах» (Стара Красниця Чрн. К.). Такі способи створення спеціального шуму зафіксовані в селах Соўгасная Б-Кош. Г., Краснае Гом. Г., Буркі

Брг. Г., Річиця Чрн. К., Стара Красниця Чрн. К., Іллінці Чрн. К. Крім того, в Річиці Чрн. К. і Вялікі Бор Хнц. Г. ще й стріляли з рушниць.

Обрядові дії випровадження русалок могли виконуватися з участю персонажа, якого наряджали русалкою, чи без обрядового персонажа. Зустрічаються випадки, коли одного з учасників тільки називали русалкою.

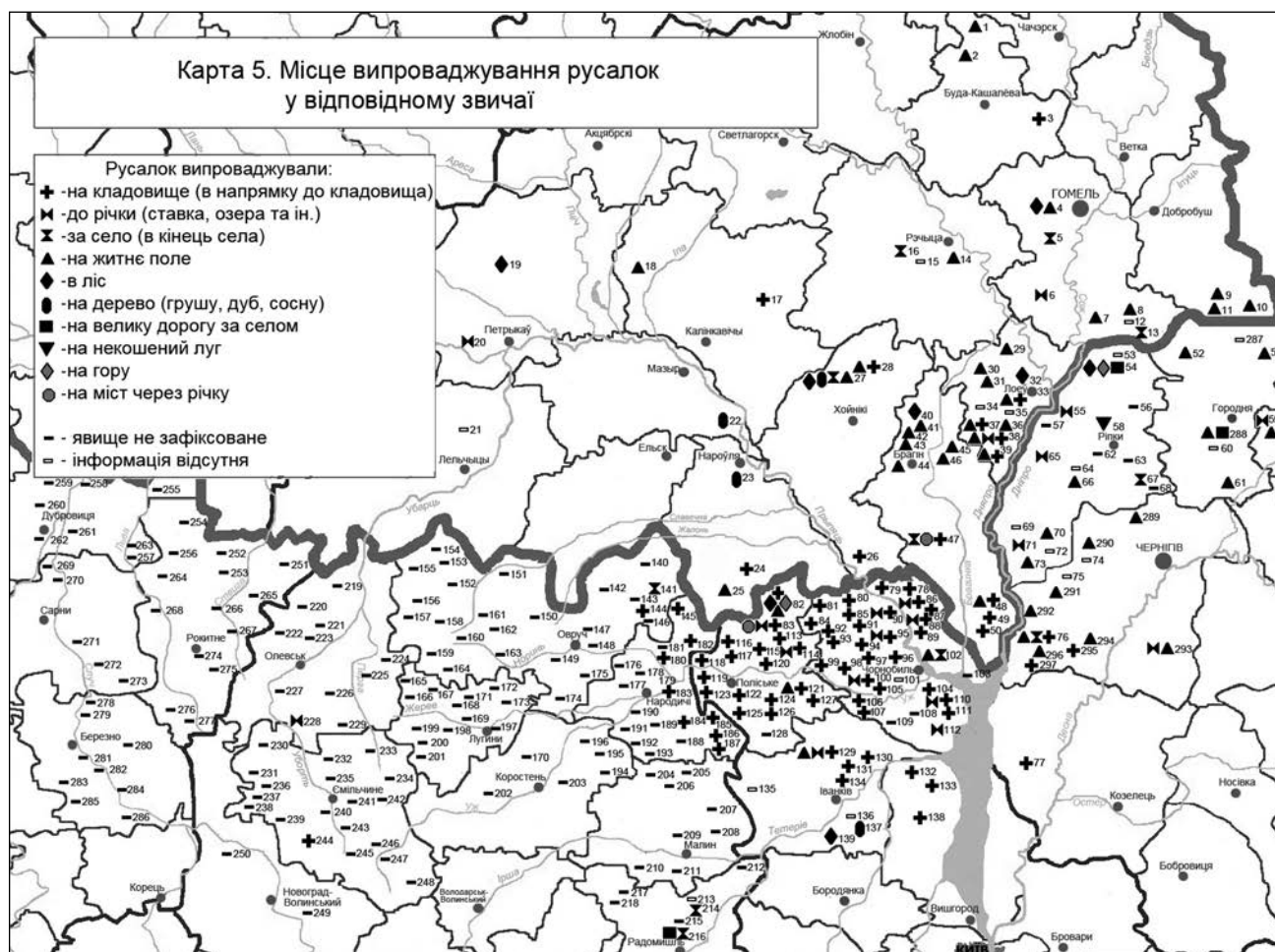
Для рядження русалкою зазвичай вибирали дівчину чи молоду жінку, в деяких селах — старшу жінку (Пльохів Чер. Ч., Всялоўка Доб. Г., Піркі Брг. Г., Бенівка Чрн. К., Грезля та Буда-Радинська Пол. К.), хлопця (Велика Вісь Ріп. Ч., Денисовичі Пол. К., Ястрабка Лоев. Г., Каплічы Кал. Г.) або чоловіка (Лубенікі Брг. Г.). Іноді в обрядових діях брали участь декілька персонажів, ряджених в русалок (Хоробичі та Макишин Гор. Ч., Велика Вісь, Петруші, Великий Зліїв Ріп. Ч., Денисовичі, Грезля та Буда-Радинська Пол. К., Новосілки, Коргод та Бенівка Чрн. К.). Ареал поширення звичаю випроваджувати русалок з обрядовим персонажем,

рядженим русалкою, включає Гомельщину, північно-західну частину Чернігівщини, крайні північні райони Київщини, і частково — крайню північно-східну частину Житомирщини.

У деяких селах прийнято було тягати на гілках по дорозі за село якусь жінку (яка захоче), саме її називали русалкою — такий звичай простежується окремими острівками на південному сході Житомирського, у північно-західній частині Київського і на сході Гомельського Полісся. На іншій території звичай випроваджувати русалок виконували без обрядового персонажа (Карта № 4).

Основні характеристики зовнішнього вигляду рядженого в русалку персонажа також мають різну локалізацію. Зокрема, такі знакові для русалки риси як довге розпущене волосся і вінок (іноді два і більше вінків) простежуються дисперсно; білий одяг і жіночий повсякденний одяг⁷ — спорадично. Одяг із гілок, листя і

⁷ Жіночий повсякденний одяг акцентується респондентами при описі рядження в русалку хлопчика, чоловіка, а також часто вказується й при рядженні дівчини, жінки:

квітів поширений на Гомельщині і в одиничних випадках зустрічається на Чернігівщині. Одяг із хвостом, зробленим із кропиви, фіксується у групі сіл поблизу російського кордону (Дубраўка Доб. Г., Мошценка і Хоробичі Гор. Ч.), а така відмінна риса зовнішнього вигляду русалки як прикрите обличчя (вінком або волоссям) — вузьколокально на сході досліджуваної території (Мошценка Гор. Ч., Велика Вісь Ріп. Ч., Грабаўка Гом. Г.). Острівне поширення в межах Гомельщини мають наступні характеристики: відсутність одягу — гола (Краснае Гом. Г., Новае Палессе Лельч. Г.), сутулий силует — згорблена (Лубенікі Брг. Г.), заляпана багнюкою (Новае Палессе Лельч. Г.).

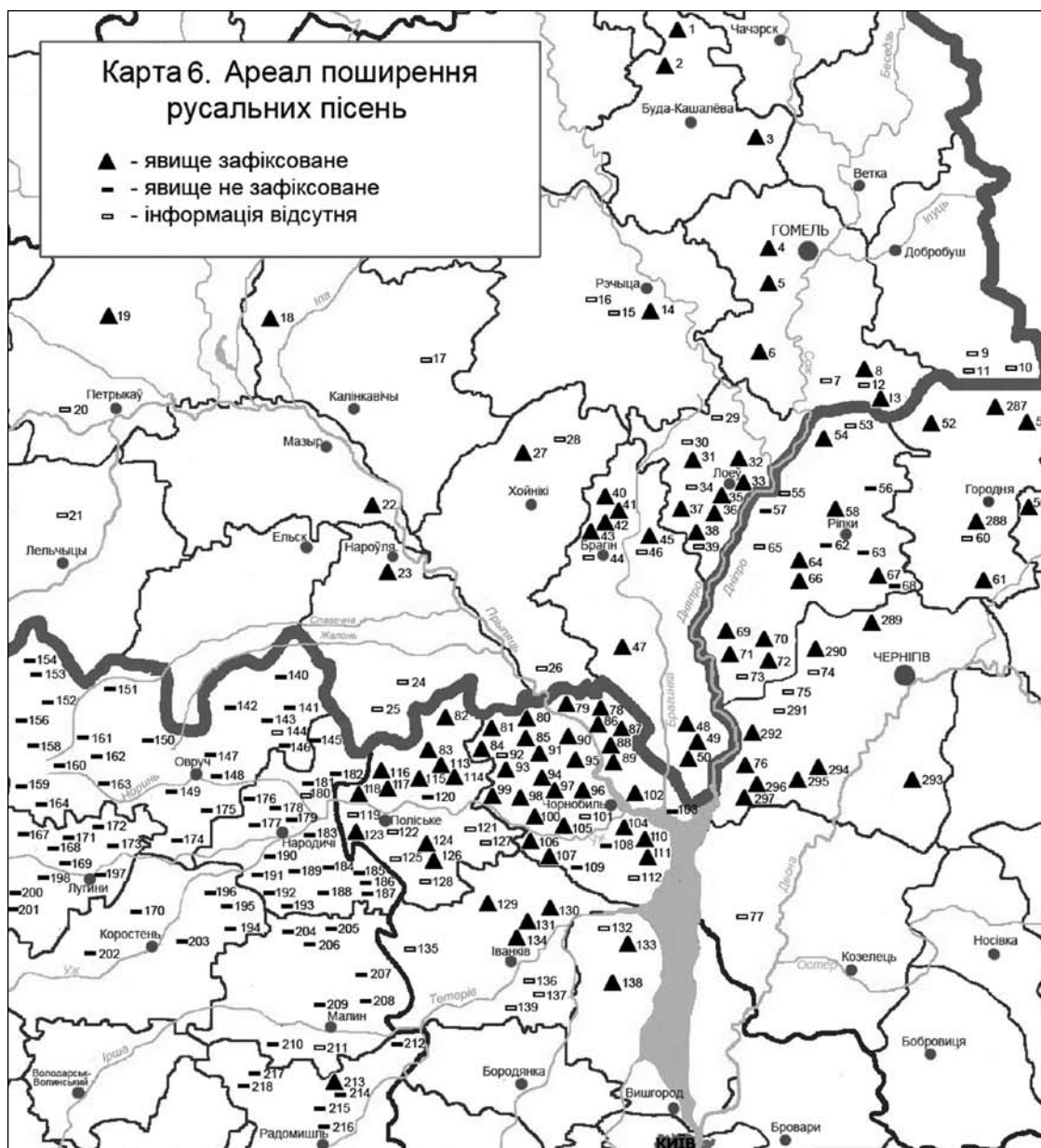
В окремих випадках рядження русалками власне всім учасникам обрядових дій: розпускали во-

лося і одягали вінки всі дівчата в Річиці Чрн. К., роздягалися до сорочок, розпускали волосся жінки в с. Карлаўка Брг. Г., роздягалися до сорочок також жінки у с. Піркі Брг. Г.; затикали за пояс гілки всі учасники у селі Ястрабка Лоев. Г.

Місцем випровадження русалок із села найчастіше було кладовище, житнє поле, річка (ставок, озеро). Іноді русалок проводили до декількох місць: із села до річки, від річки до кладовища, а потім знову до річки (Оташів, Чистоголівка та Копачі Чрн. К., Оране Ів. К., Федорівка, Ковшилівка та Діброва Пол. К.) чи в поле (Нова Марківка Пол. К.). Не у всіх випадках заходили на кладовище, наприклад: у деяких північних селах Чорнобильщини (Рудьки, Усів, Машево) всі дії здійснювалися біля кладовища або на дорозі, яка вела до нього: «На могілці не заходили, так треба було не заходити» (Рудьки Чрн. К.); у Сербах Єм. Ж. русалок виганяли з житнього поля просто в напрямку до кладовища.

Місця випровадження русалок мають певну локалізацію (представлено на карті № 5). Зокре-

«Русалку одівали так, як ми ходили, і венки з цвітів» (Денисовичі Пол. К.), «Усередіні хороводу дві чи три жінки сидять в обичній одежі, із рушниками на голові, щоб розстилися як ідемі» (Грезля Пол. К.) — рушниками респондент називає традиційний жіночий головний убір — намітку.

ма житнє поле, як місце випровадження русалок, характерне для Гомельщини і північно-західних районів Чернігівщини, в основному тут локалізується також звичай вести русалок за село. На кладовище (в напрямку до кладовища) випроваджували русалок переважно в північних районах Київщини та прилеглих селах Житомирщини, іноді — в сусідніх районах Гомельщини, а також у групі сіл на заході Чернігівщини. Річка і ліс — як місця, до яких проводили русалок, мають дисперсне поширення, а дерево, велика дорога за селом, гора, міст через річку, некошений луг — фіксуються як рідкісні і зустрічаються окремими островками в межах досліджуваної території.

Комплекс дій з обрядовим персонажем, рядженим русалкою, включає ігри, суть яких полягає у втечі від «русалки», яка ловить інших учасників, старається відібрати вінок, потягнути за собою, лоскотати і т. п., або у втечі «русалки» від інших учасників, у втечі дівчат від хлопців, які наздоганяють, щоб забрати вінок. Такі дії характерні переважно для Гомельського Полісся⁸. На Київському Поліссі зазвичай навко-

⁸ Опис обрядових дій на Гомельському Поліссі викладено у згаданих працях Л. Виноградової. У зв'язку з обмеженою кількістю в опублікованих матеріалах фактичних даних з Полісся України, доцільно детальніше викласти структуру звичаю на фактах з території України, меншою мірою висвітлених у спеціальній літературі.

ло рядженого русалкою учасника (або декількох ряджених) водили хороводи і співали русальні пісні⁹. Ряджений русалкою не співав: «Співали непередітє, остальніє дєвкі, ті шо не в білому» (Новосілки Чрн. К.), «Співали тим русалочкам, шо все-редіні хороводу» (Грезля Пол. К.).

Виконанням русальних пісень супроводжувався також обхід кладовища та хороводи навколо могил і в тому випадку, коли обрядові дії виконувалися без рядженого персонажа: «Хараводи воділі по кладбі-щах, співали русални, пісні спеціальніє, їх співали тоно раз в год» (Річиця Чрн. К.), «Приходим і коло того, хто на Русалний тиждень умирав, так беремос за руки і обходим три рази могілку, і співали, шо це русалочка вмерла, тобі русалочко лежать, а нам молодим жито жать» (Товстий Ліс Чрн. К.). (Географія поширення русальних пісень представлена на карті № 6). У Річиці Чрн. К. при веденні хороводу плескали в долоні, заганяючи русалку на своє місце: «Рано-рано да зийду на гору, рано / рано-рано да вдару в долоні, рано / рано-рано, щоб персні звенєлі, рано / рано-рано, щоб русалочкі чулі, рано». Хороводи поміж могилами розповсюджені у Чорнобильському (Стечанка, Річиця, Товстий Ліс, Стара Красниця, Роз'їждже), Поліському (Денисовичі) районах. Зустрічається також водіння хороводів біля кладовища (Грезля, Жовтневе та Весняне Пол. К.), навколо багаття (Габів Ріп. Ч.). У деяких селах Лоевського і Поліського районів на кладовищі водили кривий танок.

Обхід кладовища також добре відомий у багатьох селах Київського Полісся, зустрічається і в сусідньому Народицькому р-ні на Житомирщині, а також зафіксований у с. Карлаўка Брг. Г.: «Да вже проводять русалкі кругом кладбищ. Йдуть з тої дороги, шо возять мертвякув, да йдуть кругом кладбищ» (Крива Гора Чрн. К.).

Правило розводити багаття має місце на всій території поширення звичаю випроваджувати русалок, однак прослідковується дисперсно. Місце розведення багаття зазвичай відповідне місцю випровадження русалок (Карта № 7). Через багаття треба було перескакувати. У цьому відношенні особливо примітним є звичай розводити багаття біля воріт кла-

довища — у цьому випадку через нього перескакували (переступали), коли заходили на кладовище і коли виходили з нього. Привертає увагу і таке місце для розведення багаття як дорога, по якій возять небіжчиків: «Хлопци назбирають соломи, накрадуть десь, да там, кудюю вже возят мерлякув, на дорозі туй кладуть солому і палять, і переплигуют той огонь» (Крива Гора Чрн. К.).

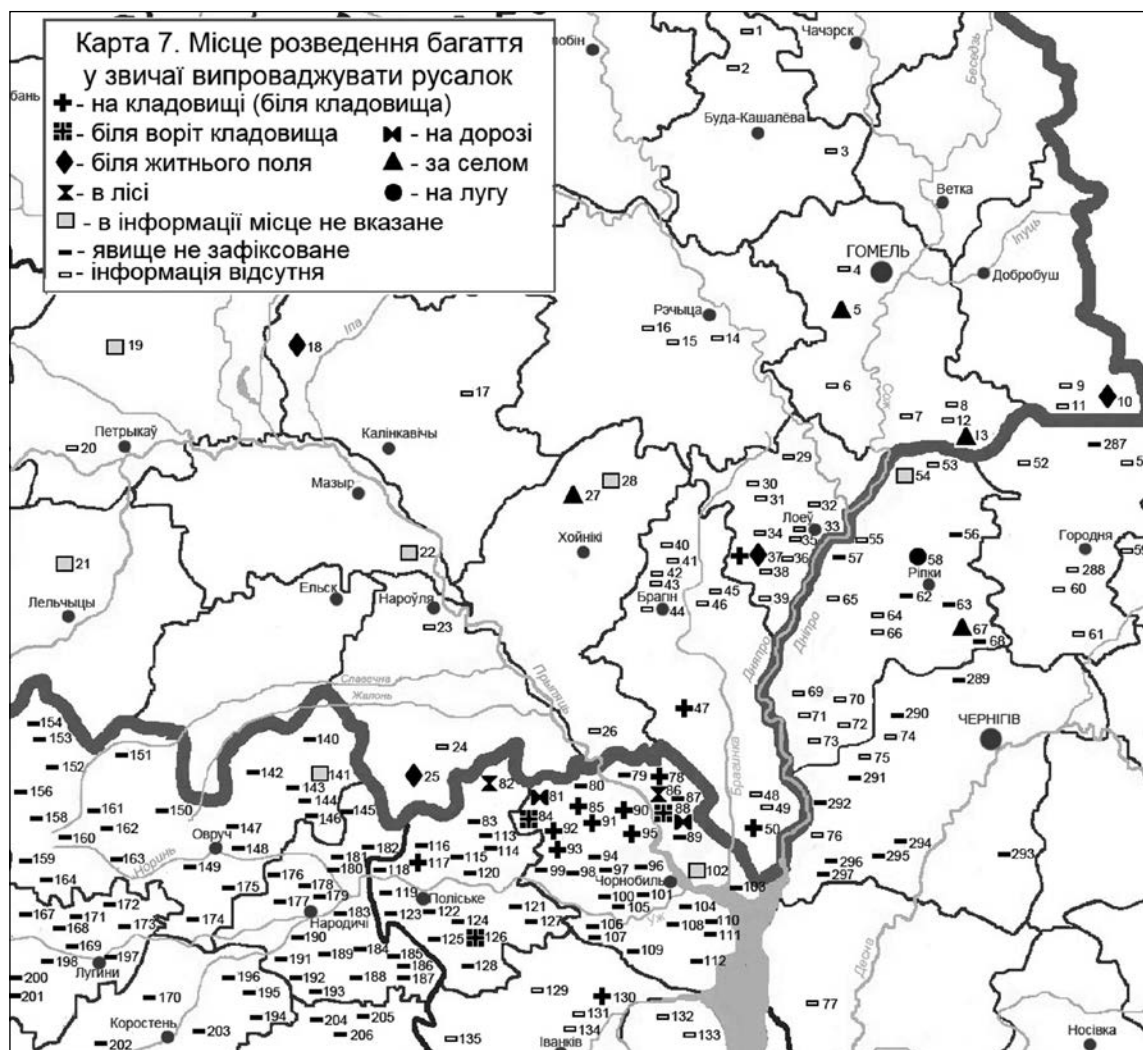
Факели запалювали, як правило, з метою освітлення, коли обрядові дії здійснювали після заходу сонця (Ручаєўка Лоев. Г., Велика Вісь Ріп. Ч., Нова Красниця, Стара Красниця та Річиця Чрн. К., Грезля Пол. К.).

Перекидання (перекачування) у місці випровадження русалок у багатьох селах було обов'язковим елементом обрядового комплексу¹⁰. Цю дію виконували, щоб не боліла спина: «Приходиш на магілу і так головою раз, через голову по магілі перекулісь, щоб спина не боліла» (Річиця Чрн. К.), «Прийдеш на могілкі, от я до свого батька, треба перекотиця три рази через могілу, щоб спина не боліла» (Стара Красниця Чрн. К.). У с. Рудьки Чрн. К., де дія відбувалася за межами кладовища, перекидалися на піску: «Вже хлопці палили костьор, і вже біля костра гуляють, штовхаюця, падають на той пісок. Так треба було, кулилися».

Обрядовий комплекс включав також визначені дії з русальними вінками: вінком тричі вдарили об хрест на могилі (Зимовище, Річиця Чрн. К., Карлаўка, Верхня Жары Брг. Г., Широкає Б-Кош. Г.) або тріпали над могилою (Річиця Чрн. К.); іноді його перекидали через багаття (Чистоголівка Чрн. К., Ручаєўка Лоев. Г.), або підкидали над головою (Буряківка, Рудьки та Усів Чрн. К., Дубровіца Хнц. Г.), обвалювали в піску (Рудьки Чрн. К.): «Вінок з осіни несли в руках, а як проведем русалок, кідали вгору, ловили і з ним верталися» (Усів Чрн. К.); «Вінкі з осіни там палілі, одін венік не палілі, а забирали з собою на капусту. А хто сам пришов з хати, то вінок не палів, а треба було покідать той віночок по піску и нести назад в капусту» (Рудьки Чрн. К.). У деяких випадках вінок клали на мо-

⁹ Різновиди типів і мелодичних форм русальних пісень, особливості манери їх виконання аналізує Є. Єфремов у згаданих вище працях.

¹⁰ Звичай перекидатися (перекулюватися, кулитися) через могили зафіксований у селах Чорнобильського р-ну — Роз'їждже, Стечанка, Буряківка, Буда, Стара Красниця, Старі Шепеличі, Річиця, Товстий Ліс, Іллінці; Брагінського — Верхня Жары; Хойницького — Радзін.

гилу, але не залишали там, а забирали назад — у грядки з капустою носили саме цей вінок, який лежав на могилі (Старосілля, Роз'їждже, Машево та Глинка Чрн. К.).

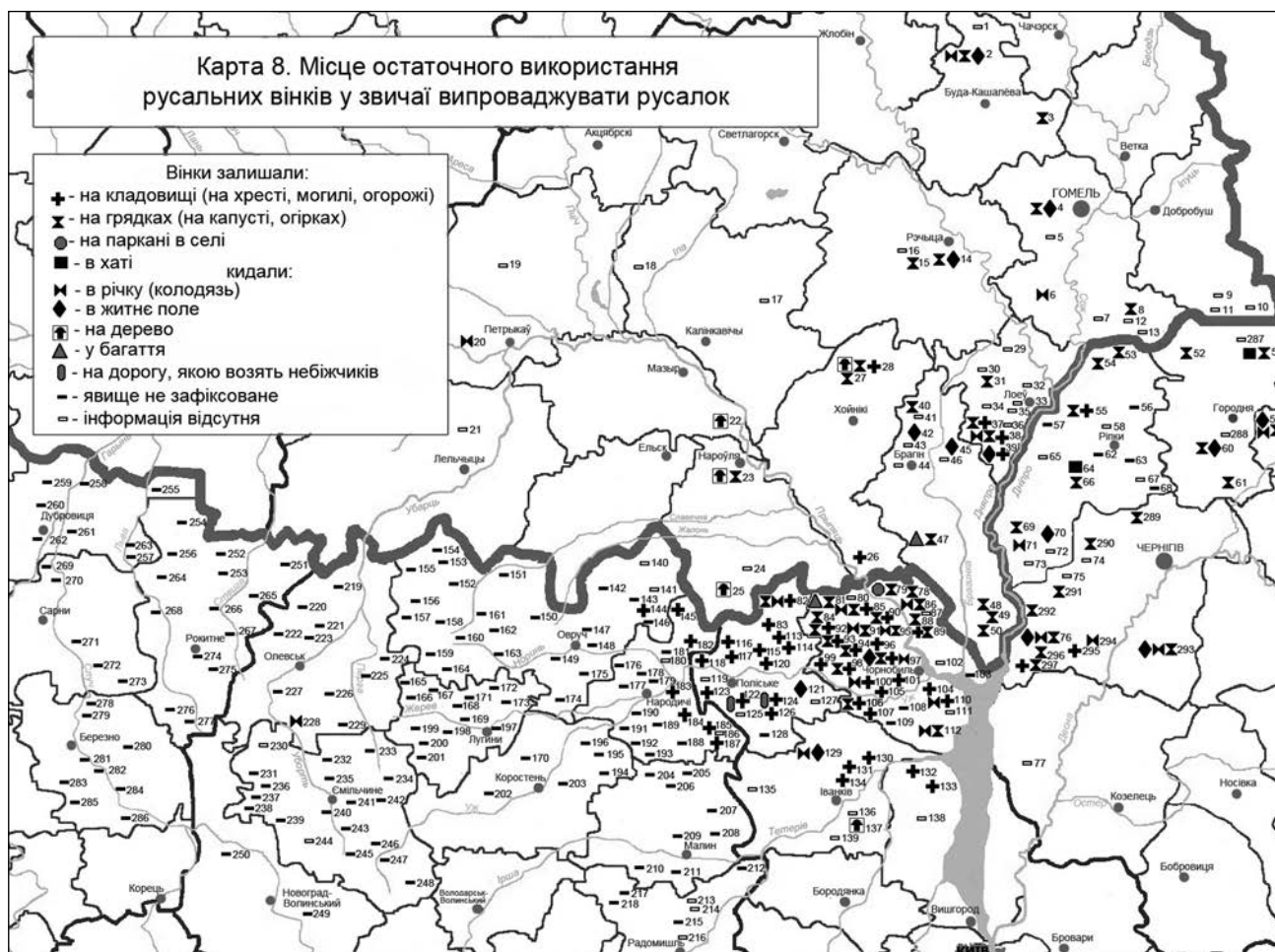
Остаточним місцем використання русальних вінків найчастіше було місце випровадження русалок, а також грядки з капустою (іноді огірками). (Географія поширення місць остаточного використання русальних вінків ілюструє карта № 8). Житнє поле, як місце на яке кидали вінки, характерне для Гомельського Полісся і прилеглих територій Київського і Чернігівського Полісся, в основному тут локалізується також звичай кидати один вінок у річку¹¹, а інший вінок нести на грядки: «Клалі вінок, щоб нічого не заводило в градах» (Зимовище Чрн. К.), «Кідалі вінок на капусту, щоб головкі були такі як вінок» (Буда Чрн. К.). Іноді на грядках розки-

дали зелень, яку учасники обрядових дій затикали собі за пояс (Ястрабка Лоев. Г.). Вузьколокально у групі сіл Поліського р-ну прийнято було вінок залишати на кладовищі чи в житньому полі, а натомість відламувати гілку осики чи берези (іноді дуба) і вже її нести на грядки з капустою (Грезля, Буда Варовичі, Володимирівка, Жовтневе, Стебли, Нівецьке) або кидати у воду (Буда Варовичі, Вільшанка, Діброва, Кливини). Гілкою дуба (іноді верби, берези), виламаную на кладовищі, били одне одного по плечах, щоб не боліла спина (Вільшанка, Городещина, Жовтневе, Максимовичі, Володимирівка, Діброва).

Кладовище (хрест, могила, огорожа) — найпоширеніше остаточне місце русальних вінків у північних районах Київщини, а також у низці сіл прилеглих південно-східних р-нів Гомельщини.

Звичай приносити на кладовище окрім вінків ще й букети простежується вузьколокально — По-

¹¹ За відсутності в селі річки русальний вінок кидали в колодязь (Корогод Чрн. К.)

ліський р-н та прилеглі села сусідніх Народицького, Іванківського, Чорнобильського р-нів. На території поширення такого звичаю вінки вішали на хрести на могилах померлих дівчат і жінок, а букети прив'язували до хрестів на могилах померлих хлопців (чоловіків), у поодиноких випадках вінки призначалися для могил померлих молодих людей, а букети для могил, де поховані старі: «Ложили жінкам віночки, а чоловікам букетікі» (Роз'їждже Чрн. К.), «Молодим вінки вішали, а старим по два пучечки (букети. — Н. К.) на хрести» (Мартинівич Пол. К.). Інколи вінки і букети розкидали по дорозі до кладовища, або навколо кладовища під час його обходу, або по дорозі з кладовища в село (Бобер, Ясен та Луговики Пол. К.): «Як ідеш по дорозі, дак от пройшов трошкі — квіточку кінув, наче вслалі мертвим дорогу, щоб вони не покололи ноги» (Королівка Пол. К., запис — ГВВ); «Голлячки, як ми вже провели (русалок. — Н. К.), кідали по дорозі, і пока до хати — кідаємо по голюцці вскрузь. Ну,

для того, щоб росавкі вже пошли» (Жовтневе Пол. К. — запис ГВВ).

Звичай закидати вінки на дерево, до якого проводили русалок, зустрічається вузьколокально у групі сіл, що належать до Хойницького, Мозирського, Наровлянського р-нів Гомельської обл. та в одному селі Іванківського р-ну Київської обл.¹² Інші місця останнього використання вінків мають острівне поширення: дорога, якою возять небіжчиків, багаття (як місце спалення вінків), хата (як місце де зберігали вінки), паркан в селі. Останнє згадане місце використовували для вішання вінків ще на початку ходи через село у напрямку до кладовища: «Вішали віночки на заборах в селі, бо колись на заборах русалкі гойдались» (Усів Чрн. К.).

На зворотній дорозі в село хлопці часто лякали дівчат русалками, переодягнувшись у білу жіночу сорочку: «Хлопці забігають наперед і пугають, пе-

¹² Вінки закидали на: дуб (Дубровица Хнд. Г., Кіраў Нар. Г.), грушу (Барбароў Моз. Г., Вербавічы Нар. Г.), березу (Кіраў Нар. Г.), сосну (Феневічі Ів. К.).

редягаюча русалками» (Усів Чрн. К.), «Хлопці пугають — скачуть з хвої» (Крива Гора Чрн. К.), «Одіне білу сорочку и на голлю повісиця, як русалка» (Роз'їждже Чрн. К.). Інколи лякали русалками й старші жінки: «Були такі жонкі, шо коси розпустить, в білій сорочці і бежить лякає» (Прибірськ Ів. К.).

Серед обрядових дій, які виконували на зворотній дорозі в село: перегороджування дороги, биття по ногах і плечах, обливання водою. Звичай перегороджувати дорогу часто зустрічається на Чорнобильщині і фіксується у деяких селах сусідніх районів (Поліському, Іванківському, Наровлянському, Хойницькому, Брагінському, а також зустрічається у Буда-Кошельовському). Через дорогу перетягували мотузки, іноді викладали колоди. Налякані «русалками» дівчата бігли до села спотикаючись за такі перепони.

Хлопці також били дівчат кропивою або осиковими (вербовими, дубовими) гілками (іноді батогами) по ногах, плечах, відганяючи у такий спосіб русалку, яка могла причепитися: «Б'ють по плечах і ногах дубовими гілками — русалок одганяли» (Жовтневе Пол. К.), «Вербові дубці зривали понад канавою і били по ногах — це русалок наче б'ють» (Бобер Пол. К.), «Як погасне огонь хлопці дівчат по литках кропивою б'ють» (Буряківка Чрн. К.). Таким чином хлопці ще й переганяли дівчат через згадані перепони, які завчасно влаштовували на дорозі: «Хлопці дівчат по литках б'ють, переганяють через верьовкі» (Оране Ів. К.), «Батогами б'ють, підганяють» (Денисовичі Пол. К.). Звичай поширений в північних районах Київщини, відомий у деяких селах південної частини Гомельщини (Хойницький, Гомельський р-ни) та північно-західної Чернігівщини (Городнянський та Чернігівський р-ни).

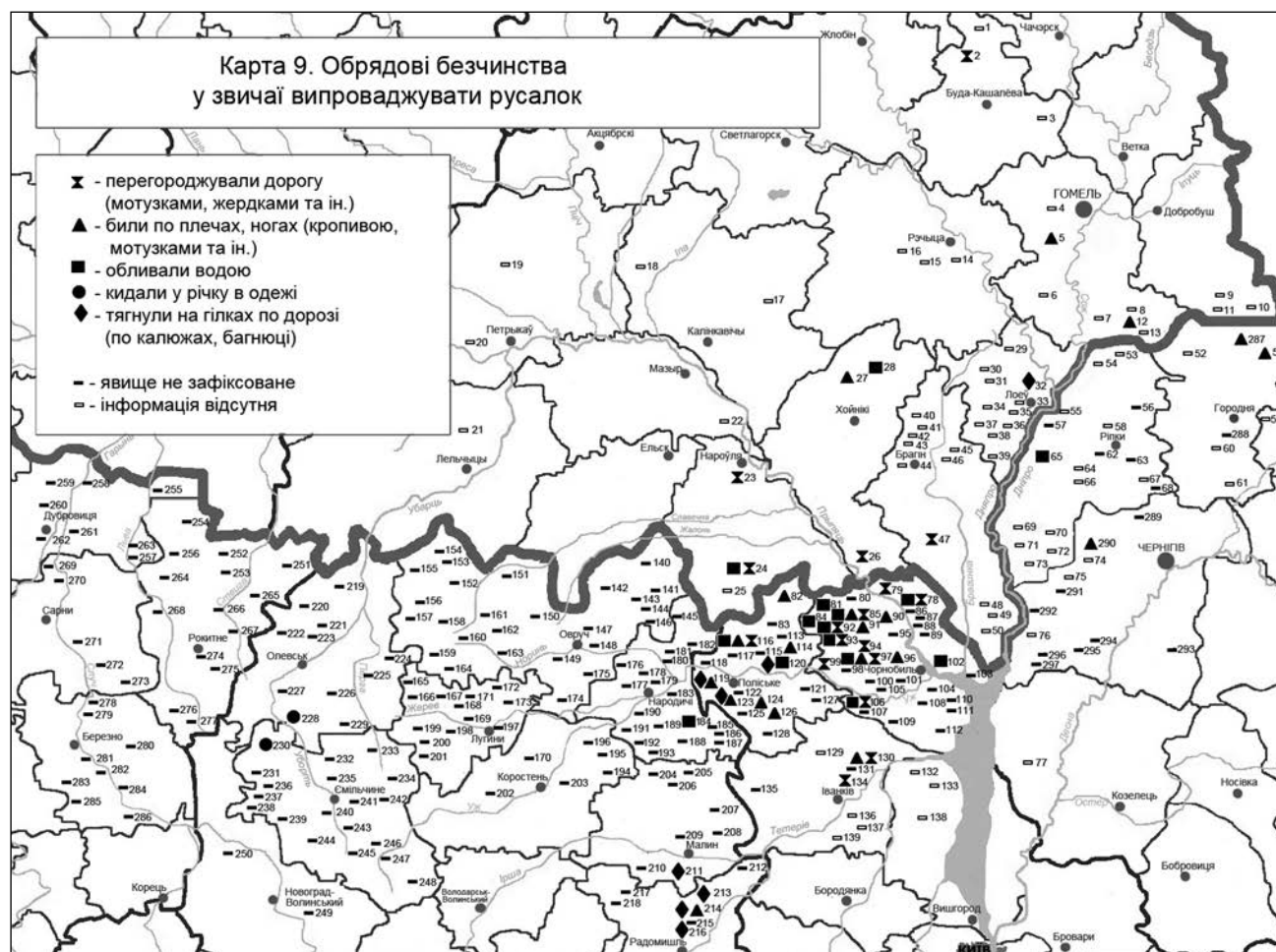
Обливання дівчат по дорозі в село водою з відер¹³ поширене в Поліському і Чорнобильському районах, іноді зустрічається в Наровлянському, Хойницькому (Г.), Народицькому (Ж.) і Ріпкинському (Ч.) р-нах. Обливання здійснювали з метою викликання дощу. Вузьколокально в деяких селах Олевського і Ємільчинського р-нів (Ж.) кидали один одного в річку в одязі: «Льопаюца, тягне єдне єдного, ки-

дає у воду — такий обичай, і затягнуть у воду, вкінуть в одежи» (Кочичине Єм. Ж.), «Стають коло канави да одне одного кидає з шматтям» (Зубковичі Ол. Ж.).

Із днем відходу русалок пов'язаний також звичай тягати по вулиці якусь жінку на великих гілках, які протягом троїцького тижня стояли під вікнами хати. Жінку тягнули по дорозі за село, іноді — спочатку по дворах, а потім в кінець села, або навколо кладовища. Вважалося, що у такий спосіб витягують із села русалку. Звичай локалізується у групі сіл Малинського (Ворсівка, Візня), Радомишльського (Меделівка, Вишевичі, Велика Рача) р-нів і окремими островками зустрічається в Поліському (Мартинівичі, Рагівка, Володимирівка) і Лоєвському (Каўпень) р-нах: «Всі гілки стягували і на них тягали жінкі одне одного по вулиці, любу жінку тягали од хати до хати. Там вже шось дадуть, і тоді за село тягнуть, кажуть: «Вже витягли русалку»» (Вишевичі Рад. Ж.), «Як виносять зелень з хати, то на клену чи на березі возять бабу, котра сміла, охоча» (Ворсівка Мал. Ж.), «А вже як русалкі провели, пришли з могілок, по хатах собиралися сусіди. Уже як вип'ють, да ше як дощ пуйде гарний, за ту березу, шо под окнами заштрикали і тиждень вона стояла, да посядуть на ту березу, да по калюжах повозять одне одного» (Мартинівичі Пол. К.), «На голлі їздили по селу да кругом могілок» (там само). (Поширення обрядових безчинств у звичай випроваджувати русалок представлене на карті № 9).

Як уже згадувалося, комплекс дій з рядженням персонажем включав втечу від «русалки». В обрядових діях без рядженого персонажа втеча від русалки як невидимої істоти також має місце. Від русалок втікали на Чорнобильщині, в деяких селах Поліського, Іванківського, Народицького, Чернігівського, Буда-Кошельовського, Гомельського р-нів: «Бігли од води, щоб русалкі не догнали» (Городище Чрн. К.), «Втікали з могілок, щоб мертвеці не посіли на спину» (Розсоха Чрн. К.), «Хто кудю утекав, щоб русалкі не понялі. Кажуть, шо тие русалкі, шо ми їх провели, дак вони вже за нами будуть гнаться» (Іллінці Чрн. К.), «Як потухне огонь, то треба бистро тікати» (Буряківка Чрн. К.). Важливо було при цьому не озиратися: «Не оглядалися, щоб русалкі не бігли ззаду»

¹³ Іноді обливались біля річки (Великий Злів Ріп. Ч., Великі Міньки Нрд. Ж.)

(Христинівка Нрд. Ж.), «...і обертаца не мона, шоб русалкі не залоскоталі» (Іллінці Чрн. К.).

У деяких селах помічений специфічний набір обрядових дій у звичаї випроваджувати русалок: у Виступовичах Ов. Ж. у день відходу русалок прибирали в хаті і підбілювали піч, готували млинці, якими пригощали на дорозі перехожих — це означало *проводити русалок*; у с. Вороб'їв Ріп. Ч. після ритуального обходу поля дівчата у вінках ховалися в жито від переслідуючи їх хлопців — таким чином *ховали русалку*: «Треба було кругом жита обойті, хлопці за намі, так ми в жито пахаваємся — так це русалку так пахавалі»; у Сербах Єм. Ж. щоб *вигнати русалку*, необхідно було походити с качалкою по житньому полю: «Це колись баби збирались, беруть качалкі, да йдуть із жита русалкі гонять, бо вже їхня не пора <...> На могільці гонили, звідки ж русалкі приходять — з могілок. То це походили баби кругом жита, да вже каже: «Ми повигонили»; в с. Маркавічы Гом. Г. за селом на багатті спалювали опудало русалкі — *палять русалку*.

Під кінець обрядових дій, чи після їх завершення прийнято було проводити трапезу. Ми не маємо достатньо матеріалів з Гомельщини та Чернігівщини про проведення трапези в день відходу русалок, але в межах Житомирського і Київського Полісся простежується диференціація стосовно значення такої трапези і місця її проведення. Проводити обід на кладовищі під час *проводів русалок* було прийнято у багатьох селах Поліського, Іванківського (К.) і Народицького (Ж.) р-нів, при цьому на могилах залишали трохи їжі і випивку: «Це русалка пообідає» (Буда-Радинська Пол. К.). В інших випадках трапезу проводили в селі в колі родичів і сусідів після того, як *проведуть русалок*: «Проведемо русалочок, а тоді вже гуляємо» (Іллінці Чрн. К.).

Для другого типу звичаю (II) випроваджування русалок без обрядових дій властиве проведення святкової трапези, приуроченої до відходу русалок на постійні місця свого перебування. Значення такої трапези визначалося в народному побуті відповід-

ними термінами: *проводили русалок, виганяли русалок, топіли русалок, справляли брікси, справляли рбизгри, робили гульню, випивали на межах. «Як пройде Русальний тиждень, устраювали таку гульню русалок»* (Теремці Чрн. К.); *«Вже тоді в понеділок до об'їда роблять, а з об'їда — то вже справляють ці Брикси, п'ють горилку да танцюють баби»* (Березники Єм. Ж.); *«Брали гарилку, сусіди всі сядуть на межи, і на ці Розвергі випить для того, що вся нечисть зійде з поля»* (Калинівка Луг. Ж.); *«Збиралися там, вже готовили шото, и вже каже: «Потопили їх, ціх русалок», — це так, будто би випили горилку чи кампот — то це вже топили русалок»* (Середи Єм. Ж.).

Звичай II типу поширений переважно у південних районах Житомирського Полісся (Коростенський, Малинський, Радомишльський, Ємільчинський і прилеглі села Олевського та Лугинського), географія поширення його назв представлена на карті № 2: *топіли русалок* — північно-західна частина Ємільчинського р-ну, *справляли брікси* — південь Житомирського Полісся і вузьколокально в його північно-східній частині, всі інші назви мають острівне поширення.

За сукупністю окремих характерних ознак ми виявили два типи звичаю випроваджувати русалок: I — з обрядовими діями, II — без обрядових дій. Основний ареал поширення звичаю I типу (з обрядовими діями) займає значну частину Гомельщини (за винятком її крайніх західних і північно-західних районів), північні райони Київщини (Чорнобильський, Поліський, Іванківський, Вишгородський) та прилеглі до них східні села Житомирщини (в Овруцькому, Народицькому і Радомишльському районах), північно-західну частину Чернігівщини, а також простежується окремими острівками у західній частині Житомирського Полісся. Ми виявили п'ять варіантів комплексів обрядових дій випровадження русалок, властивих першому типу звичаю (I). Зокрема, перший варіант (I.1) складається з найповнішого набору обрядових дій: випровадження русалки за межі села і (чи) житнього поля, виконання приурочених пісень, виготовлення русальних вінків і визначені дії з ними, розведення багаття, втеча від русалок, здійснення обрядових безчинств в різних формах. Ареал поширен-

ня першого варіанта (I.1) — Гомельське Полісся, сусідні північні райони Київського Полісся (Чорнобильський, Поліський, Іванківський, Вишгородський), прилеглі до них східні села Житомирського Полісся (в Овруцькому і Народицькому р-нах), а також північно-західна частина Чернігівського Полісся. Ці обрядові дії в межах окресленого ареалу мають різний набір своїх структурних елементів і, часто — їх самостійну територіальну локацію. За ознакою наявності чи відсутності в першому варіанті обрядового персонажу — «русалки», прослідковується три його підваріанти: I.1.a — з обрядовим персонажем, рядженим русалкою — Гомельщина, згадані райони Чернігівщини, крайні північні райони Київщини, а також в окремих випадках — крайній північний схід Житомирщини; I.1.b — з обрядовим персонажем, якого тільки називали русалкою — зустрічається спорадично; I.1.v — без обрядового персонажа (коли русалки присутні лише у свідомості виконавців обрядових дій) — переважно північні райони Київського Полісся і спорадично — на іншій частині ареалу поширення першого варіанта обрядових дій. При цьому, в північній частині Полісся України і частково у суміжних південно-східних районах Полісся Білорусі прослідковується дифузна зона першого і третього підваріантів.

Наступні чотири варіанти розглянутого звичаю відрізняються обмеженням набором обрядових дій, а також їх специфікою і зустрічаються у вигляді окремих острівків у межах Житомирського Полісся: другий варіант (I.2) включає випровадження русалок за межі села та обрядові безчинства (в одній з форм) — південна частина (Радомишльський р-н); третій варіант (I.3) складається з обрядових безчинств (в одній із форм), виготовлення вінків та визначених дій з ними, звичаю розкладати багаття — західна частина (суміжні села в Олевському та Ємільчинському р-нах); четвертий варіант (I.4) характеризується наведенням чистоти в хаті, приготуванням спеціальної страви і правилом роздавати її на дорозі перехожим — крайня північ (Виступовичі Ов. Ж.); п'ятий варіант (I.5) відрізняється відсутністю комплексу дій і складається з однієї обрядової дії — вигнання русалок із житнього поля — західна частина Житомирського Полісся (Серби Єм. Ж.).

Ареал поширення звичаю II типу (без обрядових дій) — південні райони Житомирського Полісся.

На жаль, обмежена кількість фактичних матеріалів з території Білорусі та Чернігівщини, які ми маємо, не дає змоги зробити більш обґрунтовані висновки.

Список скорочень у назвах областей і районів

Білорусь. Область Гомельська — Г., райони: Брагінський — Брг., Буда-Кошелевський — Б-Кош., Гомельський — Гом., Добруський — Доб., Калинковицький — Кал., Лельчицький — Лельч., Лоевський — Лоев., Мозирський — Моз., Наровлянський — Нар., Петриковський — Пет., Речицький — Реч., Хойницький — Хнц.

Україна¹⁴. Область Житомирська — Ж, райони: Ємільчинський — Єм., Коростенський — Кор., Лугинський — Луг., Малинський — Мал., Народицький — Нрд., Новоград-Волинський — Н-Вол., Овручський — Ов., Олевський — Ол., Радомишльський — Рад.; область Київська — К., райони: Вишгородський — Виш., Іванківський — Ів., Поліський — Пол., Чорнобильський — Чрн.; область Ровенська — Р., райони: Березнівський — Бер., Дубровицький — Дуб., Рокитнівський — Рок.; Сарненський — Сар.; область Чернігівська — Ч., район Городнянський — Гор., Козелецький — Коз., Ріпкинський — Ріп., Чернігівський — Чер., Щорський — Щор.

Умовні скорочення імен збирачів польових матеріалів

Гаврилюк Наталія Костянтинівна — ГНК
Галайчук Володимир Васильович — ГВВ
Ковальчук Надія Анатоліївна — КНА
Кутельмах Корнелій Михайлович — ККМ

¹⁴ Назви адміністративних одиниць на території Полісся України подаються станом на 1986 рік — після аварії на ЧАЕС Чорнобильський район був ліквідований у 1988 році, невідселені населені пункти були передані до Іванківського р-ну. Більша частина колишнього Чорнобильського р-ну входить до зони відчуження. Північні села Поліського р-ну відселялися протягом 1989—1993 рр., північна частина району знаходиться в Чорнобильській зоні відчуження. Центром Поліського району замість смт Поліське з 1996 року стало смт Красятічі. Північна частина Іванківського р-ну знаходиться в Чорнобильській зоні відчуження.

З 1991 року були перейменовані й деякі інші райони.

Пархоменко Татяна Петрівна — ПТП
Чебанюк Олена Юріївна — ЧЕЮ

Список обстежених населених пунктів, представлених на карті¹⁵

- 1¹⁶ Соўгасная Б-Кош. Г. — [10]
- 2 Негаўка Б-Кош. Г. — [10]
- 3 Шырокае Б-Кош. Г. — [10]
- 4 Краснае Гом. Г. — [17]
- 5 Сосноўка Гом. Г. — [17]
- 6 Даўгалессе Гом. Г. — [17]
- 7 Грабаўка Гом. Г. — [2; 15]
- 8 Макаўя Гом. Г. — [17]
- 9 Дубраўка Доб. Г. — [2; 15]
- 10 Вяслаўка Доб. Г. — [2]
- 11 Усохская Буда Доб. Г. — [2]
- 12 Гадзічава Гом. Г. — [17]
- 13 Маркавічы Гом. Г. — [17]
- 14 Заспа Реч. Г. — [20; 15]
- 15 Будка Реч. Г. — [2]
- 16 Бабічы Реч. Г. — [15]
- 17 Навінкі Кал. Г. — [2]
- 18 Каплічы Кал. Г. — [14]
- 19 Комаровічы Пет. Г. — [2; 15]
- 20 Галубіца Пет. Г. — [2]
- 21 Новае Палессе Лельч. Г. — [15]
- 22 Барбароў Моз. Г. — [2; 15]
- 23 Вербавічы Нар. Г. — [2; 15]
- 24 Вуглы Нар. Г. — [2]
- 25 Кіраў Нар. Г. — [2]
- 26 Краснаселле Хнц. Г. — [2]
- 27 Вялікі Бор Хнц. Г. — [20; 15]
- 28 Дубровіца Хнц. Г. — [2; 3]
- 29 Страдубка Лоев. Г. — [2]
- 30 Вулкан Лоев. Г. — [14]
- 31 Ястрабка Лоев. Г. — [14]
- 32 Каўпень Лоев. Г. — [20; 14]
- 33 Лоеў Лоев. Г. — [14]
- 34 Новакузнечная Лоев. Г. — [2]
- 35 Крупейкі Лоев. Г. — [14]
- 36 Бывалькі Лоев. Г. — [20]
- 37 Ручаёўка Лоев. Г. — [2; 15]
- 38 Дзімамеркі Лоев. Г. — [20; 14]
- 39 Сяўкі Лоев. Г. — [2]

¹⁵ Назви населених пунктів з території Полісся України подаються станом на 1990 рік, з 1991 року багато населених пунктів були перейменовані.

У списку населених пунктів цифра зліва відповідає номеру цього населеного пункту на картах, справа — вказані ініціали збирачів, і в квадратних дужках під відповідними номерами друковані видання.

¹⁶ Непослідовність нумерації на картах населених пунктів Чернігівської обл. обумовлена доповненням сіл Чернігівського та Городнянського р-нів, обстежених у 2018 р.

- 40 Новы Шлях Брг. Г. — [20]
- 41 Лубенікі Брг. Г. — [16]
- 42 Буркі Брг. Г. — [20; 16]
- 43 Дуброўнае Брг. Г. — [16]
- 44 Брагін Брг. Г. — [20]
- 45 Сялец Брг. Г. — [16]
- 46 Зарэчча Брг. Г. — [16]
- 47 Піркі Брг. Г. — [2; 3; 15]
- 48 Камарын Брг. Г. — [16]
- 49 Карлаўка Брг. Г. — [16]
- 50 Верхня Жары Брг. Г. — [2; 15]
- 51 Мощенка Гор. Ч. — КНА; [2; 15]
- 52 Хоробичі Гор. Ч. — [2; 15]
- 53 Горностаўка Ріп. Ч. — КНА
- 54 Старі Яриловичі Ріп. Ч. — [2; 15]
- 55 Задеріўка Ріп. Ч. — КНА
- 56 Ловинь Ріп. Ч. — КНА
- 57 Лопатні Ріп. Ч. — КНА
- 58 Грабів Ріп. Ч. — КНА
- 59 Старі Боровичі Шор. Ч. — [15]
- 60 Великий Листвен Гор. Ч. — КНА
- 61 Макишин Гор. Ч. — [15]
- 62 Даничі Ріп. Ч. — КНА
- 63 Буянки Ріп. Ч. — КНА
- 64 Петруші Ріп. Ч. — КНА
- 65 Великий Зліў Ріп. Ч. — [2; 15]
- 66 Вороб'їв Ріп. Ч. — КНА
- 67 Велика Вісь Ріп. Ч. — КНА; [15]
- 68 Звеничів Ріп. Ч. — КНА
- 69 Редьківка Ріп. Ч. — КНА
- 70 Мокрі Велички Ріп. Ч. — КНА
- 71 Губичі Ріп. Ч. — КНА
- 72 Мекшунівка Ріп. Ч. — КНА
- 73 Комарівка Ріп. Ч. — КНА
- 74 Пльохів Чер. Ч. — [2; 15]
- 75 Кархівка Чер. Ч. — [2]
- 76 Дніпровське Чер. Ч. — КНА; [2; 15]
- 77 Короп'є Коз. Ч. — [7]
- 78 Машеве Чрн. К. — КНА; ГВВ; [5]
- 79 Усів Чрн. К. — КНА; ККМ
- 80 Бенівка Чрн. К. — КНА; ККМ
- 81 Рудьки Чрн. К. — ГНК; КНА; [6]
- 82 Денисовичі Пол. К. — КНА; ККМ; ЧЕЮ
- 83 Кливини Пол. К. — КНА; ГВВ
- 84 Буда Чрн. К. — КНА
- 85 Річиця Чрн. К. — КНА; ГНК; ККМ; [6]
- 86 Красне Чрн. К. — КНА; ПТП; ГВВ
- 87 Чапаєвка Чрн. К. — КНА; ГВВ
- 88 Крива Гора Чрн. К. — КНА; ПТП; ГВВ
- 89 Старосілля Чрн. К. — КНА; ГВВ; [7]
- 90 Чистоголівка Чрн. К. — КНА; ГНК; ГВВ; [6; 7]
- 91 Буряківка Чрн. К. — КНА; ККМ; [7]
- 92 Товстий Ліс Чрн. К. — КНА; ККМ
- 93 Стара Красниця Чрн. К. — КНА; ЧЕЮ
- 94 Стечанка Чрн. К. — КНА; ГНК; [6]
- 95 Копачі Чрн. К. — КНА; ГНК; ЧЕЮ; ГВВ [15]
- 96 Лелів Чрн. К. — КНА; ЧЕЮ; ГВВ
- 97 Корогод Чрн. К. — КНА; ГНК; [7]
- 98 Роз'їждже Чрн. К. — КНА; ЧЕЮ
- 99 Іллінці Чрн. К. — КНА; ГНК; ЧЕЮ; ПТП
- 100 Новосілки Чрн. К. — ГНК; ККМ
- 101 Черевач Чрн. К. — КНА; ГНК
- 102 Паришів Чрн. К. — КНА; ГНК; ПТП; ГВВ; [7]
- 103 Теремці Чрн. К. — КНА; ПТП
- 104 Опачичі Чрн. К. — КНА; ПТП
- 105 Рудня-Вересня Чрн. К. — КНА
- 106 Іловниця Чрн. К. — КНА
- 107 Розсоха Чрн. К. — КНА
- 108 Ямпіль Чрн. К. — КНА
- 109 Терехи Чрн. К. — КНА
- 110 Оташів Чрн. К. — КНА; ЧЕЮ
- 111 Купувате Чрн. К. — КНА; ЧЕЮ
- 112 Городище Чрн. К. — КНА
- 113 Луб'янка Пол. К. — КНА; ПТП; ГВВ; [6]
- 114 Вільшанка Пол. К. — КНА
- 115 Весняне Пол. К. — КНА
- 116 Буда Варовичі Пол. К. — КНА
- 117 Грезля Пол. К. — КНА; ККМ; ГВВ
- 118 Тараси Пол. К. — КНА; ККМ; ЧЕЮ; ПТП
- 119 Володимирівка Пол. К. — КНА
- 120 Мартиновичі Пол. К. — КНА; ККМ
- 121 Нівецьке Пол. К. — ГНК
- 122 Ясен Пол. К. — КНА
- 123 Жовтневе Пол. К. — КНА; ККМ; ГВВ
- 124 Бобер Пол. К. — КНА; ЧЕЮ; ПТП
- 125 Стара Марківка Пол. К. — ККМ
- 126 Городещина Пол. К. — ККМ
- 127 Буда-Радинська Пол. К. — ККМ
- 128 Вересня Пол. К. — ККМ
- 129 Мусійки Ів. К. — ККМ
- 130 Оране Ів. К. — ККМ
- 131 Прибірськ Ів. К. — ККМ
- 132 Богдани Виш. К. — ККМ
- 133 Сухолуччя Виш. К. — ККМ
- 134 Пироговичі Ів. К. — ККМ
- 135 Старовичі Ів. К. — ККМ
- 136 Коленці Ів. К. — ККМ
- 137 Феневичі Ів. К. — ККМ
- 138 Федорівка Виш. К. — ККМ
- 139 Леонівка Ів. К. — ККМ
- 140 Виступовичі Ов. Ж. — КНА; ЧЕЮ; [3]
- 141 Жолудівка Ов. Ж. — КНА
- 142 Думинське Ов. Ж. — КНА; ККМ
- 143 Личмани Ов. Ж. — КНА; ККМ
- 144 Журба Ов. Ж. — КНА; [2; 3; 15]
- 145 Радча Нрд. Ж. — ККМ
- 146 Будолубівка Ов. Ж. — КНА
- 147 Гладковичі Ов. Ж. — КНА; ККМ
- 148 Мала Чернігівка Ов. Ж. — ККМ
- 149 Велика Фосня Ов. Ж. — ККМ
- 150 Дівошин Ов. Ж. — КНА; ККМ
- 151 Лучанки Ов. Ж. — КНА; ККМ

- 152 Возничі Ов. Ж. — КНА
- 153 Червоносілка Ов. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 154 Делета Ов. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 155 Селезівка Ов. Ж. — КНА
- 156 Сирниця Ов. Ж. — КНА
- 157 Кованка Ов. Ж. — КНА
- 158 Бігунь Ов. Ж. — ККМ
- 159 Переброди Ов. Ж. — КНА
- 160 Листвин Ов. Ж. — КНА; ККМ
- 161 Верпа Ов. Ж. — КНА
- 162 Левковичі Ов. Ж. — ККМ
- 163 Красилівка Ов. Ж. — ККМ; КНА
- 164 Возлякове Ов. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 165 Топільня Луг. Ж. — КНА; ПТП
- 166 Рудня-Жеревці Луг. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 167 Волошине Луг. Ж. — ЧЕЮ
- 168 Осни Луг. Ж. — КНА
- 169 Степанівка Луг. Ж. — КНА
- 170 Бехи Кор. Ж. — КНА
- 171 Малахівка Луг. Ж. — КНА
- 172 Мошаниця Луг. Ж. — КНА
- 173 Рудня-Повчанська Луг. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 174 Ігнатпіль Ов. Ж. — ККМ; [2]
- 175 Невгоди Ов. Ж. — КНА; ККМ
- 176 Ласки Нрд. Ж. — ККМ
- 177 Селець Нрд. Ж. — КНА; ККМ
- 178 Яжберень Нрд. Ж. — ККМ; ЧЕЮ
- 179 Старе Шарне Нрд. Ж. — КНА
- 180 Христинівка Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 181 Залісся Нрд. Ж. — ККМ
- 182 Давидки Нрд. Ж. — ККМ
- 183 Звіздаль Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 184 Малі Міньки Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 185 Рудня-Осошня Нрд. Ж. — КНА
- 186 Заводне Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 187 Осика Нрд. Ж. — КНА; ККМ
- 188 Рудня-Базарська Нрд. Ж. — КНА; ККМ
- 189 Лозниця Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 190 Ганнівка Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 191 Розсохівське Нрд. Ж. — КНА; ККМ
- 192 Журавлінка Нрд. Ж. — КНА
- 193 Калинівка Нрд. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 194 Великий Ліс Кор. Ж. — ККМ
- 195 Обиходи Кор. Ж. — КНА; ККМ; ЧЕЮ
- 196 Берестовець Кор. Ж. — КНА
- 197 Бовсуни Луг. Ж. — КНА
- 198 Червона Волока Луг. Ж. — КНА; ПТП
- 199 Путиловичі Луг. Ж. — КНА; ПТП
- 200 Калинівка Луг. Ж. — КНА
- 201 Остапи Луг. Ж. — КНА
- 202 Вигів Кор. Ж. — КНА
- 203 Каленське Кор. Ж. — КНА; ККМ
- 204 Кам'янка Мал. Ж. — КНА
- 205 Недашки Мал. Ж. — КНА; ККМ
- 206 Діброва Мал. Ж. — КНА
- 207 Старі Вороб'ї Мал. Ж. — КНА; ККМ
- 208 Любовичі Мал. Ж. — КНА; ККМ
- 209 Лумля Мал. Ж. — ЧЕЮ
- 210 Іванівка Мал. Ж. — ККМ
- 211 Ворсівка Мал. Ж. — КНА
- 212 Вирва Рад. Ж. — ККМ
- 213 Меделівка Рад. Ж. — ККМ
- 214 Вишевичі Рад. Ж. — ККМ
- 215 Краснобірка Рад. Ж. — КНА
- 216 Велика Рача Рад. Ж. — ККМ; [7]
- 217 Обліткі Рад. Ж. — КНА
- 218 Потіївка Рад. Ж. — КНА; ККМ
- 219 Хочине Ол. Ж. — КНА
- 220 Журжевичі Ол. Ж. — КНА
- 221 Юрове Ол. Ж. — КНА
- 222 Комсомольське Ол. Ж. — КНА
- 223 Суцани Ол. Ж. — КНА
- 224 Озеряни Ол. Ж. — КНА
- 225 Рудня-Радовельська Ол. Ж. — КНА; ЧЕЮ
- 226 Радовель Ол. Ж. — КНА
- 227 Лопатичі Ол. Ж. — КНА
- 228 Зубковичі Ол. Ж. — КНА
- 229 Жубровичі Ол. Ж. — КНА
- 230 Кочичине Єм. Ж. — КНА
- 231 Велика Глумча Єм. Ж. — КНА
- 232 Рудня-Іванівська Єм. Ж. — КНА
- 233 Миколаївка Єм. Ж. — КНА
- 234 Кривотин Єм. Ж. — КНА
- 235 Підлуби Єм. Ж. — КНА
- 236 Малоглумчанка Єм. Ж. — КНА
- 237 Лука Єм. Ж. — КНА
- 238 Березники Єм. Ж. — КНА
- 239 Велика Цвіля Єм. Ж. — КНА
- 240 Середи Єм. Ж. — КНА; [2; 3]
- 241 Степанівка Єм. Ж. — КНА
- 242 Сімаківка Єм. Ж. — КНА
- 243 Андрієвичі Єм. Ж. — КНА
- 244 Серби Єм. Ж. — КНА
- 245 Симони Єм. Ж. — КНА
- 246 Неділище Єм. Ж. — КНА
- 247 Бараші Єм. Ж. — КНА
- 248 Киянка Єм. Ж. — КНА
- 249 Гульськ Н-Вол. Ж. — ККМ
- 250 Курчиця Н-Вол. Ж. — КНА
- 251 Кам'яне Рок. Р. — КНА
- 252 Березове Рок. Р. — КНА
- 253 Глинне Рок. Р. — КНА
- 254 Дроздинь Рок. Р. — КНА
- 255 Переброди Дуб. Р. — КНА
- 256 Вежиця Рок. Р. — КНА
- 257 Шахи Дуб. Р. — КНА
- 258 Смородськ Дуб. Р. — КНА
- 259 Рудня Дуб. Р. — КНА
- 260 Селець Дуб. Р. — КНА
- 261 Залужжя Дуб. Р. — КНА
- 262 Крупове Дуб. Р. — КНА
- 263 Великі Озера Дуб. Р. — КНА

- 264 Єльне Рок. Р. — КНА
 - 265 Мушні Рок. Р. — ПТП
 - 266 Блажове Рок. Р. — КНА; ПТП
 - 267 Сновидовичі Рок. Р. — КНА; ПТП
 - 268 Томашгород Рок. Р. — КНА
 - 269 Любиковичі Сар. Р. — КНА
 - 270 Стрільськ Сар. Р. — КНА
 - 271 Чудель Сар. Р. — [2; 19]
 - 272 Тинне Сар. Р. — КНА
 - 273 Чабель Сар. Р. — КНА
 - 274 Рокитне Рок. Р. — КНА
 - 275 Кисоричі Рок. Р. — КНА; ПТП
 - 276 Карпилівка Рок. Р. — КНА
 - 277 Борове Рок. Р. — ПТП; [2]
 - 278 Князівка Бер. Р. — КНА
 - 279 Вітковичі Бер. Р. — КНА; ПТП
 - 280 Балашівка Бер. Р. — КНА; ПТП
 - 281 Моквин Бер. Р. — КНА
 - 282 Хотин Бер. Р. — КНА
 - 283 Друхів Бер. Р. — КНА
 - 284 Бистричі Бер. Р. — КНА
 - 285 Поліське Бер. Р. — КНА
 - 286 Маринин Бер. Р. — КНА
 - 287 Лемешівка Гор. Ч. — КНА
 - 288 Пекурівка Гор. Ч. — КНА
 - 289 Хмільниця Чер. Ч. — КНА
 - 290 Шибириківка Чер. Ч. — КНА
 - 291 Локотьків Чер. Ч. — КНА
 - 292 Рудня Чер. Ч. — КНА
 - 293 Слобода Чер. Ч. — КНА
 - 294 Слабин Чер. Ч. — КНА
 - 295 Жеведь Чер. Ч. — КНА
 - 296 Ворохівка Чер. Ч. — КНА
 - 297 Васи́лева Гута Чер. Ч. — КНА
1. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Матеріали комплексних і тематичних історико-етнографічних експедицій 1994—2018 рр.
 2. Виноградова Л. Мифологический аспект полесской «русальной» традиции / Л. Виноградова // Славянский и балканський фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне: Сб. науч. статей. — Москва, 1986. — С. 88—135.
 3. Виноградова Л. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Виноградова // Славянский и балканський фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском. — Москва, 2000. — 432 с.
 4. Галайчук В.В. Демонологічні уявлення населення Середнього Полісся про русалок / В.В. Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2008. — Вип. 43. — С. 320—381.
 5. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 4: Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу / уклад. Ю.І. Бідошня та інші. — Київ, 2005. — 704 с.
 6. Говірки Чорнобильської зони / упоряд. П.Ю. Гриценко та інші. — Київ, 1996. — 358 с.
 7. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / голов. ред. Г. Скрипник // НАН України; ІМФЕ ім. М. Рильського. — Київ, 2016. — 400 с.
 8. Єфремов Є.В. Ритмоструктурні типи календарних наспівів на Київському Поліссі / Є.В. Єфремов // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. І. Київське Полісся. 1994. — Львів, 1997. — С. 245—259.
 9. Єфремов Є.В. Русальні пісні на Київському Поліссі / Є.В. Єфремов // Полісся: мова, культура, історія / редкол. П.Ю. Гриценко та ін. — Київ, 1996. — С. 404—411
 10. Жаўруковая песня Радзімы: народныя духоўныя скарбы Буда-Кашалёўскага краю: манаграфія // ГДУ імя Ф. Скарыны / пад агульнай рэдакцыяй В. Новак. — Гомель, 2008. — С. 148—150.
 11. Зеленин Д.К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки / Д.К. Зеленин; вступ. ст. Н.И. Толстого; подгот. текста, коммент., указат. Е.Е. Левкиевской. — Москва, 1995. — (Традиционная духовная культура славян. Из истории изучения).
 12. Ковальчук Н.А. Обряд «Проводи русалок» на північному сході Правобережного Полісся (терміни, структура, ареалогія) / Н.А. Ковальчук // Археологія і давня історія України. Вип. 3 (20): Дослідження Київського Полісся. — Київ, 2016. — С. 197—202.
 13. Кутельмах К.М. Русалки в повір'ях поліщуків / К.М. Кутельмах // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2001. — Т. ССХІІІ: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 87—153
 14. Лоеўшчына... Бэзавы рай, песенны край: Сучасны стан традыцыйнай культуры Лоеўшчыны / укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца В. Новак. — Гомель, 2007. — С. 161—164.
 15. Народная демонология Полесья: Публикации текстов в записях 80—90-х гг. XX века. Т. 2: Демонологизация умерших людей / сост. Л. Виноградова, Е. Левкиевская. — Москва, 2012. — С. 466—700.
 16. Народная духоўная культура Брагіншчыны: фольклорна-этнагр. зб. / склад. В. Новак, У. Коваль / навук. рэцэнзенты: А. Марозаў, А. Ліс. — Гомель, 2007. — С. 92—95.
 17. Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна / аўтар-укладальнік В. Новак. — Гомель, 2007. — С. 152—154.
 18. Сівіцкі У.М. Русальная традыцыя беларусаў: міфапаэтычная сістэма, тыпалагічныя паралелі / У.М. Сівіцкі; ред. А.С. Фядосік. — Мінск, 2006. — 187 с.
 19. Толстая С.М. Полесский народный календар / С.М. Толстая. — Москва, 2005. — 600 с.

20. Традиційная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. / Т. Валодзіна ; ідея і агул. рэдагаванне Т. Варфаламеевай. — Мінск, 2012. — Т. 6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе : у 2 кн. — Кн. 1. — С. 243—249.

REFERENCES

- Materialy kompleksnykh i tematychnykh istoriko-etnohrafichnykh ekspeditsij 1994—2018. In *Arkhiv Derzhavnoho naukovoho tsentru zakhystu kul'turnoi spadshchyny vid tekhnohennykh katastrof* [in Ukrainian].
- Vinogradova, L. (1886). Mifologicheskij aspekt poleskoj «rusal'noj» tradicii. In *Slavjanskij i balkanskij fol'klor: Duhovnaja kul'tura Poles'ja na obshheslavjanskom fone* (pp. 88—135). Moskva [in Russian].
- Vinogradova, L. (2000). Narodnaja demonologija i miforitual'naja tradicija slavjan. Moskva [in Russian].
- Halajchuk, V. V. (2008). Demonolohichni uivlennia naselennia Seredn'oho Polissia pro rusalk. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya istorychna*, 43, 320—381 [in Ukrainian].
- Bidnoshyia, Yu. I. (Ed.). (1996). Hovirka sela Masheve Chornobyl's'koho rajonu (Ch. 4). Kyiv [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P. Yu. (Ed.). (1996). *Hovirky Chornobyl's'koi zony: Teksty*. Kyiv [in Ukrainian].
- Skrypnyk, H. (Ed.). (2016). Etnohrafichnyj obraz suchasnoi Ukrainy. Korpus ekspeditsijnykh fol'klorno-etnohrafichnykh materialiv (Vol. 6). Kyiv [in Ukrainian].
- Yefremov, Ye. V. (1997). Rytmostrukturni typy kalendarnykh naspiviv na Kyivs'komu Polissi. In *Polissia Ukrainy: materialy istoriko-etnohrafichnoho doslidzhennia* (Vyp. I, pp. 245—259). L'viv [in Ukrainian].
- Yefremov, Ye. V. (1996). Rusal'ni pisi na Kyivs'komu Polissi. In *Polissia: mova, kul'tura, istoriia* (pp. 404—411). Kyiv [in Ukrainian].
- Novak, V. (Ed.). (2008). Zhawrukovaia pesnia Radzimy: narodnyia dukhownia skarby Buda-Kashaliowskaha kraiu: manahrafiia. Homel' [in Belarusian].
- Zelenin, D. K. (1995). Izbrannye trudy. Ocherki russkoj mifologii: Umershie neestestvennoj smert'ju i rusalki. Moskva [in Russian].
- Koval'chuk, N. A. (2016). Obriad «Provody rusalk» na pivnichnomu skhodi Pravoberezhnoho Polissia (terminy, struktura, arealohiia). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3, 197—202 [in Ukrainian].
- Kutel'makh, K. M. (2001). Rusalky v povir'iakh polischukiv. In *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (Vol. CCXLII, pp. 87—153). L'viv [in Ukrainian].
- Novak, V. (Ed.). (2007). *Loewshchyna... Bezavyraj, pesenykraj: Suchasny stan tradytsyjnej kul'tury Loewshchyny*. Homel' [in Belarusian].
- Vinogradova, L., & Levkievskaja, E. (Eds.). (2012). *Narodnaja demonologija Poles'ja: Publikacii tekstov v zapisjah 80—90-h gg. XX veka* (Vol. 2). Moskva [in Russian].
- Novak, V., & Koval', U. (Eds.). (2007). *Narodnaia dukhownaia kul'tura Brahinschchyny: fol'klorna-etnahr. zb. Homel'* [in Belarusian].
- Novak, V. (Ed.). (2007). *Narodnaia dukhownaia spadshchyna Homel'skaha raiona*. Homel' [in Belarusian].
- Sivitski, U. M. (2006). *Rusal'naia tradytsyia belarusaw: mifapaetychnaia sistema, typalahichnyia paraleli*. Minsk [in Belarusian].
- Tolstaja, S. M. (2005). *Poleskij narodnyj kalendar'*. Moskva [in Russian].
- Valodzina, T. (Ed.). (2012). *Tradytsyinaia mastatskaia kul'tura belarusaw* (Vol. 6, Kn. 1). Minsk [in Belarusian].

Nadiia Kovalchuk

CUSTOM OF RUSALKY'S RELEASE:
LOCAL FORMS AND AREA PLACEMENT
AT THE TERRITORY OF UKRAINE
AND BELARUS POLISSIA

Whitsunday tradition of mermaids (rusalky's) release is considered from the point of view of its local forms of expression and distribution areas on the territory of the Polissia of Ukraine and Belarus. According to the set of ritual actions, the appropriate variants of the custom were found and the geography of their distribution in the southeast of Belarus and in the north-eastern part of the Right Bank Polissia and the northwestern part of the Left Bank Polissia of Ukraine was clarified.

Keywords: calendar custom, the Trinity cycle, the release of mermaids, the Polissia of Ukraine, the Polissia of Belarus.

Надія Ковальчук

ОБЫЧАЙ ВЫПРОВАЖИВАТЬ РУСАЛОК:
ЛОКАЛЬНЫЕ ФОРМЫ
И АРЕАЛ РАСПРОСТРАНЕНИЯ
НА ТЕРРИТОРИИ ПОЛЕСЬЯ УКРАИНЫ
И БЕЛАРУСИ

Рассматривается Троицкий обычай выпроваживать русалок с точки зрения его локальных форм проявления и ареалов распространения на территории Полесья Украины и Беларуси. По совокупности обрядовых действий выявлено соответствующие варианты обычая и выяснено географию их распространения на юго-востоке Беларуси и в северо-восточной части Правобережного Полесья и северо-западной части Левобережного Полесья Украины.

Ключевые слова: календарный обычай, Троицкий цикл, выпроваживать русалок, Полесье Украины, Полесья Беларуси.